Literature

Әдәбият

Литература

DOI: 10.26907/2311-2042-2023-21-2-42-58

FOLKLORIST MARCEL BAKIROV'S CREATIVE PORTRAIT IN THE MIRROR OF HIS PERSONAL MEMORIES AND IN THE ASSESSMENT OF HIS CONTEMPORARIES

Gülşah Yilmaz,
Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Turkey, 0300, Afyonkarahisar/Center,
gulsahyilmaz4048@gmail.com.

Fanzilia Hakimovna Zavgarova,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
zavgarova@inbox.ru.

Mileusha Mukhametzyanovna Khabutdinova,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
mileuscha@mail.ru.

The article systematizes a range of scientific articles devoted to the life and work of the famous folklorist, Doctor of Philology, Prof. Marcel Bakirov (1933) and describes various facets of his research and creative activities. The research was conducted using the biographical and cultural-historical methods. The article contains a bibliography of the works about the scholar.

Key words: Tatars, Tatar scholars, folklore, Marcel Bakirov, Kazan University

Currently, in the field of humanities, much attention is paid to the formation of man as a personality, their role in historical reality and society. One of such research areas is the study of scholars' biographies. The connection between the personality of a scientist and his era, as a rule, is determined by studying the events of his personal life through sources that can be assessed in terms of being evidence of these events; what is more, these sources can relate not only to "himself", but also to "others". Along with the growing attention to this man in the sociocultural dimensions of history and the past, the importance of these sources is also increasing. Personal sources can be understood as documents relating to certain stages of this scholar's life, memories of those who communicated

with him, including research workers. They provide an opportunity to execute a portrait of the historical and cultural reality of the time in which the scientist lived, thereby arousing keen interest. The study of such sources expands the boundaries of assessing the historical stages of the scientific knowledge of that time. They reflect the historical events of that era.

This research work is connected with the personality of the famous folklorist, Turkologist, literary critic and scholar Marcel Bakirov. M. Bakirov was one of the representatives of a galaxy of talented scholars who worked in the period from the second half of the 20th century to the first quarter of the 21st century. These were the researchers who not only gave a powerful impetus to the development of the humanities in the Republic of Tatarstan, but also had a great influence on Turkic Studies. M. Bakirov is the author of 500 research and literary critical publications, including eight monographs, educational and methodological manuals and folklore collections. The scholar's major works in the field of verse theory [1], [2], [3], [4], [5], Tatar folklore, [6], [7], [8], [9], [10], [11] and research are devoted to the deep layers of the history of Turkic languages, including Tatar [12], [13]. It will not be a mistake to say that his textbooks on Tatar folklore, published in Russian, are the only works that help promote national culture among non-Tatar audiences.

Both the scholar himself and the methods and subject of his research are of significant interest to the scientific community. This is evidenced by scientific articles about his activities prepared by authoritative experts [14], [15], [16], [17], [18], [19], [20], [21], [22], [24], [25], [26]. The wide circle of readers could not remain indifferent to the discoveries made by the folklorist (see: [27]). The personality of Marcel Bakirov, the breadth of his scientific horizons and his creative talent are revealed in his works [28], [29], [30]. Our research focuses on the scholar's works, written in the style of autobiography. They make it possible to systematize information about his personality and compile a bibliography of his works [31], [32]. In this regard, we consider it possible to mention the autobiographical story, published in the magazine "Kazan Utlary", titled "A Black Spot for Happiness" [33], [34]. Our research was carried out using the biographical, cultural and historical methods.

Discussion

According to the literary critic Ya. Nigmatullina, evaluation of the writer's creative personality in the light of the systemic approach reveals its "complex, multi-level structure." (For more details, see: [35]) The starting point for understanding this structure is the idea of personality as a "personified activity" (for more details, see: [36]). "The artist's activity in the creative process is qualitatively manifested at different levels of his perception of the world and worldview" [37, p. 74]. Analyzing literary portraits dedicated to Marcel Bakirov, one can find stable motifs, in other words a complex of figurative elements included in the plot about the Turkologist and writer. What is the first thing that attracts the reader's attention in these works, written by his fellow writers and fellow countrymen? In our opinion, it is his strength, power, perseverance, health, faith, patience, tolerance and love.

Marcel Bakirov is not one of those who would settle down and give up. "This person lives with a temperament driven by at least 43 degrees of energy and incessant aspirations," Foat Sadriev, his fellow countryman and a writer, wrote about him [29]. "Marcel Khaernasovich is one of those who, thanks to his large-scale activities, has earned the title of professor, doctor of philology, has been recognized as a prominent figure in science, an academician of the Russian Academy of Humanities, an honorary worker in the sphere of higher professional education of the Russian Federation. Among our outstanding compatriots who dedicated their lives to serving Tatar literature, culture, politics, there are many of those who listened to Marcel Aby's fascinating lessons of literary criticism, poetry and Tatar folklore. It seems to me that in the memory of each of his students he will be remembered as a subtle humorist, a scholar of wide erudition, the one who knows how to be on friendly terms with everyone, the Tatar aga", - wrote his colleague Fanzilya Zavgarova. It is also noted that it was with great persistence that he took up the task of preserving Tatar folklore, the national spirit and has created more than a dozen scenarios for our cultural occupations with the aim to preserve the ritual creativity of our people [16].

The famous poet and prose writer Marcel Galeev spoke of his mentor in this way: "Marcel Bakirov is very sociable and loves to joke" [28]. Kazan University Professor Gumer Sattar-Mulile described his colleague in his dedicated poem as follows:

Berkem əitməs: "Marsel' ehsh səimi",
Əitep bulmyi aңa kart diep,
Inde җitkən, өidə yat diep.
Ul hərchakta məshgul' ehsh belən,

Papka, portfel' totkan, esh kүrəm,

Dərt-dərman da əle җitərlek,

Yash' khanymnarny gashyik itərlek. [32, s. 466]

No one will say: "Marcel doesn't like his work"

You can't say he's an old man

He says that he is tired already, he is in bed at home.

But he's always busy with work,

I often see him carrying a briefcase

He has enough enthusiasm

To make young ladies fall in love with him [32, p. 466]

Gumer Sattar-mullile sincerely admires Marcel Bakirov's hard work. His life and creative path are compared to a burning fire:

Kollegabyz yashi beləder,

Yash'nəp, yanyp ehshli birəder [32, s. 466].

My colleague knows how to live,

Fast like lightning, always burning [32, p. 466].

According to Gumer Sattar-mullile, his colleague's creative tree has born rich fruit. The scholar notes that Marcel Bakirov can unravel mysteries in the mists of time.

The common feature of the articles, dedicated to the scholar, is the motif of his tough life path. Overcoming the hardships that he experienced since childhood, M. Bakirov has managed to gain rich life experience. In his autobiographical essay "A Black Spot for Happiness," M. Bakirov shares his genealogy for the first time: "my father Khaernas Bahranurovich (b. 1898) was an educated descendant on both his paternal and maternal linages. My grandfather Bahranur's father was Wali, Wali's father, my grandfather Hadi, who belonged to me in the fifth generation, was pious in his parishes. My paternal grandmother, Husnikamal, was the daughter of the mudarris of the Tumutuk madrasah, where the future educator and writer Zakir Hadi studied and which is described in the story "The New Askhabe Kakhaf."

Bahranur Valeev's children (besides my father, two more sons and two daughters were born) received a basic education and studied in Russian. The residents of neighboring areas could write such texts as addresses and certificates in Russian. As they wore caps and dressed in a European style, they were called "Urys Vali". Responding to changes during the period of collectivization and creation of collective farms, the head of the family, Bahranur Babai, voluntarily handed over his well-built courtyards and farmland to the state.

My mother, Fatima Aubakirovna (taken from the abbreviated Abubakir), was born into a middle-income family (b. 1900), she was the second of age among four daughters and two sons. On my mother's side, I know my grandfather in the seventh generation. The descendants of my distant ancestor Ismail Muslimov, who stood at the origins of the family, according to the ancient legend, went back to the descendants of Kazan settlers, therefore all six of Ismail's sons (Yakub, Gani, Najmi, Karim, Jihangir and the father of my grandfather Aubakiraunp) considered themselves to be Kazanians. Numerous grandchildren and great-grandchildren of the heads of these families and a significant part of their descendants still live in our area.

As for the origin of my mother's mother, grandmother Farkhidzhikhan, she came from the village of Kuzyakovo, part of the Sarmanovsky District, 25 km from Muslyumovo. Grandfather and grandmother created a strong family, both lived to be 90 years old, raised six children (four daughters and two sons). Even in adulthood, my grandfather was a literate old man who could easily read texts in Arabic, Latin and Cyrillic, he also had a good command of the Russian language. Despite the fact that he, being an elder, secretly did charity work in his district, understanding the demands of the era, he tried to educate his children and give them a secular education. Therefore, one should not be surprised that as early as in 1938, his eldest son Khafaz-Aby graduated with honors from the Faculty of Mechanics and Mathematics of Moscow University and worked as the director of various technical schools and colleges, and his second son Salah-Aby held the positions of the police chief and chairman of the District Executive Committee in Aktanysh and the former Kalininsky Districts, his daughters Maryam and Zakira were a nurse and a doctor, and their mother was a teacher" [33, p. 133].

Marcel Galiev also resorts to the motif of a difficult life path. He draws attention to the melancholy that was hidden behind the smile of his teacher, and writes: "in the depths of his soul it seemed that some kind of sadness was hiding" [28]. The reason for this mental wound, as we have already said, should be sought in the biography of the scholar: Marcel was left without a father at the age of 4 and experienced the bitterness of orphanhood. Until 1957, he was forced to live with the stigma of "the son of an enemy of the people." According to the "Book of Memory," his father, Valeev Khaernas Bakhranurovich, was arrested on

November 13, 1938, convicted of "campaigning against grain procurements," and then on December 28 of the same year was shot in Yelabuga prison [38].

This fact was first noted in Ayaz Gilyazov's book "In Whose Hands Is the Ax?" (1988–1989). The novel tells: "so many families from the upper village were destroyed in the early thirties. In November, thirty-seven people did away with Hayernas, the headmaster of the school. Following Hayernas, two young men disappeared from school - Hai and Faiz, who had come to work there after a pedagogical college. Old Yunus, a nice village hazrat, was taken out of his warm bed at midnight and taken away to the place from where only the alarming news came: 'shot in the Yelabuga prison.' What was the fault of the poor old man who was over eighty?! 'Hayernas was shot because he knew a lot, and the young teachers because they talked a lot,' the frightened people speculated, biting their tongues for many years" [38, pp. 149–150].

This tragic fact also found a place in the autobiographical story of the famous folklorist: "I lost my father at the age of 4... Under the totalitarian regime, when he worked as the headmaster of the secondary school in the village of Verkhniy Bagrazh, the Zainsky District, my father was arrested for libel and convicted under the 38th, most terrible article, with the shameful nickname 'anti-Soviet', 'an enemy of the people'" [32, p. 135]. Marcel Bakirov included the text of his father's letter in the fictional fabric of his story:

"My dear Fatima! I can either survive or not. Don't forget me. Be faithful to me, as you have been faithful before. I am your husband for life, the father of your four children and our unborn child. I am very sorry for you, not myself. I'm very sorry for my children, I miss them very much. Don't let yourself worry too much about me. Well, misfortune has struck our homes. If I don't come back, then you go back to our house. Try to raise and teach your children well. I want you to do this for my sake, I hope you will do as I say" [32, p. 135].

The last letter from the head of the family from prison makes the story sound more documentary, allowing you to feel the harsh breath of the era. As a result, the author recreates the era extremely accurately for modern readers. In the articles, Marcel Bakirov appears as a scholar capable of resisting public opinion, showing stubbornness and perseverance in unusual situations. The legend of Kazan State University tells that while still a student, Marcel Bakirov refuted the concept of Tatar poetry supported by his teacher, who had gained fame as an experimental researcher conducting studies in the field of experimental phonetics.

"Hatip Gosman was a great scientist. He was well versed in both the literature of the Ancient East and knew the European classics. He delighted us by reciting by heart the poems by various poets. He was also well informed in the field of modern literature. I am proud to have been his student. We met Khatip aga at the dawn of his teaching career at the university, as first-year students. Our teacher explained the structure of Tatar verse to us, and his interpretation was based on the theory of Russian verse. Giving the examples of stanzas, in which the order of stress was preserved or randomly coincided, he tried to prove that our verse also had a syllabic-tonic structure. As early as in my thesis – my final course work - I set myself the goal of proving that this opinion was wrong, that Tatar verse was built on a syllabic, that is, a rhythmic system based on a certain number of alternations of syllables. Fortunately, Zait Mazitov and Khalif Kurbatov supported me, saying that his student's point of view was convincing. And while working on my Ph.D. thesis, I again disagreed with the opinion of my supervisor in assessing the garuz.

Having witnessed the repressions of the year 1937, the era of atheism, Khatib Agha did not want to admit that the Arab-Persian Garuz influenced the formation of the Turkic Garuz, and even called this system of versification "a verse of an open syllable," a term created by him. As soon as you speak Arabic, an association with Islam is immediately born. Apparently, this scared him or prompted him to make concessions. However, Hatip Agha's identification of local prerequisites that contributed to the assimilation of the Garuz system, that is, the discovery of some common or similar phenomena in Turkic-Tatar poetry, was undoubtedly a serious discovery and innovation" [29].

The Tatar folklorist opposed the opinion of folklorist A. Veselovsky who was a historian of Russian literature. The new realistic concept of "myth-ritual syncretism", proposed by the Tatar scholar as an alternative to the widespread theory of "choral syncretism", "ritual choir" by the outstanding Russian philologist A. Veselovsky, deserves close attention and a thorough study.

Prof. Talgat Galiullin shares his observations: "Despite the fact that from time to time M. Bakirov puts on the mantle of a politician-diplomat, sometimes he gets prickly, defending his point of view in front of his interlocutors". In addition, he recalls

that he refuted the famous orientalist I. Stebleva's assessments: "For many years, in the assessment of ancient Turkic verse, especially Orkhon-Yenisei inscriptions, I. Stebleva's opinion prevailed. Batyr M. Bakirov dared to disagree with such a prominent Turkologist, because he believed that despite the fact that in ancient inscriptions there are cases of rhythmization of lines, it is still premature to look for a poetic system here (as, for example, in a prose poem), this is not verse [17], but prose.

T. Galiullin admires the scientist's erudition and notes: "M. Bakirov's strongest side as a scholar is the theory of versification, the origin of Turkic-Tatar strophic art. He identifies the features of metrics, stanzas, unique rhyme, rhythmic features, used to create artistic images, the means of expressiveness and the ancient traditions originating in folklore. His research is devoted to the system of genres in terms of historical poetics, the poetic development and determination of future prospects. As early as in the 1970s, he, not trusting intuition and assumptions, conducted the study of the basic laws of Tatar-Turkic verse on an experimental basis, as in the exact sciences.

In 1972, he published the monograph "Regularities of the Turkic and Tatar Verse Structure in the Light of Experimental Research," which was based on his Ph.D. thesis. This study was continued with "Experience in a Systemic Study of Folklore Genres" (co-author: A. Yakhin, 1981) [5] and "A Journey to the World of Poetry" (1999) [3], as well as "The Cradle of Poetry". His paper "The Origin and Ancient Forms of Turkic Poetry" (2001) is "a revolutionary work, where the scholar demonstrates the breadth of his horizon, the scale of thinking, which has not yet received proper assessment.[4] Thus, he has devoted his entire life to the search for the origins and deepest secrets of Tatar poetry, not only expressing his attitude to controversial literary issues, but also suggesting ways of solving science riddles, in particular, proving that rituals-myths are the cradle of poetry, that Tatar poetry travelled a difficult path during the period of its improvement and development. According to the scholar, even before the arrival of the Arab-Persian language, Garuz, our ancestors had their own intonation-syntactic system and syllabic rhythm, which allowed them to enrich the foreign meter and enhance poetry with accents" [17].

Marcel Bakirov is a scholar who published one of the first textbooks in Tatar folklore, "Tatar Folklore" (2008) [7]. According to Fanzili Zavgarova, "this textbook for students of higher educational institutions was quickly translated and republished in Russian, today it is one of the most actively used books by students of the Kazan State Conservatory and the Kazan Institute of Culture" [15].

The articles about Marcel Bakirov highlight his love of truth, the fact that he is a fighter against lies: "when Marcel Bakirov worked in the newspaper "Kyzyl Tan" in Ufa, this incident happened: letters to the editor began to continuously arrive from one of the republican areas. One guy was killed. Someone completely innocent was accused of the murder. Marcel Bakirov visited this area several times and found that a group of people had shifted the blame onto others, threatening the journalist. But Marcel never retreated on the path of truth. The journalist appealed to the procurator and medical workers and obtained permission to exhume the body. In this way he got the case reinvestigated, standing his ground; although he put himself at risk, he won: he saved a innocent young man from false accusations. This fact became an unprecedented event in Tatar journalism, the evidence of the journalist's determination!" [27].

With age, the scholar's battle zest has only intensified. Suffice it to recall his discussion on the concept of the fundamental work "History of Tatar Literature". [40], [41]. Marcel Bakirov's fellow countrymen make up legends about his physical strength and power. For example, in the article about his fellow countryman, F. Sadriev says that the 85-year-old scholar became the Sabantuy winner in arm wrestling [28].

In his newspaper article, Marcel Galeev characterizes the scholar as a person who withstood the difficulties of the era with honor and did not succumb to the temptations of the Brezhnev stagnation: "Whatever qualities a person may be told to develop to become a researcher, I imagine the lifestyle and activities of Marcel Bakirov. The very first quality is perhaps persistence. Perseverance is about finishing what you start. And more again... Patience, which is patience and dedication... It's hard to imagine - different events happen in the world, people compete with each other, building houses, buying cars, dying on the way to wealth, swimming out and getting stuck again in the rat race for wealth ...

Meanwhile, he is sitting behind the thick walls in the main hall of the library, poring over books for days, days and months, for years collecting nectar drop by drop from the field of science and knowledge! He has voluntarily surrendered to science, denying himself many worldly pleasures; dedication, sacrifice and willpower are inherent in him!"

The authors of the articles draw their readers' attention to the fact that M. Bakirov did not give in during the most difficult trials, which only strengthened his spirit. On the one hand, this demonstrates the steadfastness of his character; on the other hand, it is his desire to teach, protect and preserve the heritage of his ancestors, to pass on to future generations a sense of pride in the achievements of national culture. Having familiarized himself with Marcel Bakirov's monograph, devoted to the study of the origins and ancient forms of Turkic poetry, Academician Mansur Khasanov, in his review, reveals his admiration for the results of the scholar's work: "so far, no one has paid attention to such distant times, digging so deeply, that is, going to the proto-Turkic era. He has not yet managed to penetrate the embryonic-fetal era of our ancestors' poetic creativity. Since the specific creation time of ancient writing monuments usually limits the chronological scope of scientific research, many philologists cannot look beyond this boundary" [20].

In 2019, the Tatar Book Publishing House printed the fundamental work of Marcel Bakirov titled "Proto-Turks: A Significant Ancestral Homeland, Early Tribes and Languages, History and Ethnoculture" (2019) [11]. Here, having made a lot of efforts and relying on the lexical-semantic and partially etymological comparative dictionary that he compiled, he showed himself as a supporter of the theory that ancient Turks and their languages did not form in Altai or in the Middle East, that is, in the southwestern part of the Asian continent, according to the concept whose authors claimed a place in big science. In this work, our Turkic scholar managed to convincingly prove that the ethnogenesis of the Turks and ancient ethnic history consist of two large stages. Moreover, at the initial stage of their existence in the Near and Middle East, the Turkic ancestors made a significant contribution to elucidating how the language was created based on dead languages and including the languages of ancient ethnic groups [25, p.].

Last year, the Tatar Book Publishing House printed another major work by the outstanding scholar, which is dedicated to the study of our ancestors' origin in terms of linguistic indicators: "Secrets of Our Ancestors' Origin. Historical and Linguistic Research" [12]. The famous archaeologist, Academician F. Khuzin expressed his expert opinion about this work. He noted that "the conclusions of Prof. M. Bakirov strongly undermine and sharply refute the assumptions of the Turkologists who believe that the homeland of the Turkic peoples was in the Altai-Sayan lands, as mentioned above, and also think that the R-dialect characteristic of the Chuvash language allegedly existed back in the most ancient Turkic languages, while the z-dialect did not exist at all in the earlier periods. This monograph examines the connection between the initial period of Turkic ethnogenesis, related to the Middle East, with the z-lingual proto-Turks and the place of the r-language dialect origin with the Caspian-Aral (Turanian) Region, which is confirmed by the materials of the lexical-semantic comparative dictionary. I consider the greatest discovery and achievement of our great scholar to be his proof of the stable "national-ethnic" features that he identifies." [25].

Not only the Comparative Dictionary, which includes about a thousand ancient lexical units, deserves serious attention, but also the scholar's studies concerning the origin of individual words, including onomastic coincidences, genetic or contact-contact similarities [24], [25].

Academician F. Khuzin noted that "scientific research, observations of a scientist dedicated to proving that the poem "Kyyssa-i Yosyf" was written not in Central Asia, but in our Bulgarian-Tatar settlement, is a whole world that attracts the reader's attention!" [25].

In recent years, the outstanding scholar has tried his hand at creative writing. "The Khan's Daughter" is the first play by the famous folklorist and literary critic M. Bakirov [43]. According to M. Khabutdinova, "the play is a striking example of a "singing drama", in which, as in melodrama, the "savior" frees a suffering soul from captivity. The melodrama "The Khan's Daughter" is distinguished by an extensive system of intrigue, the skillful way of building conflicts and sharp dialogues based on puns. At the same time, there is quite a lot of folk humor in the work. One of the advantages of the play is that it is written in the pure Tatar language. Modern works, based on such lively Tatar speech, are rare today" [44].

Lately, M. Bakirov has shown himself as the author of prose. His works, the story "Valenki" [45] and autobiographical memoirs "A Black Spot for Happiness" [32], [33] are a continuation of the Tatar literary tradition, dating back to Gabdulla Tukay's work ("What Remains in Memory") [42]. The memoirs of Marcel Bakirov play the role of a diary of the Great Patriotic War period and the post-war years. The tragedy that came to the country is skillfully depicted seen with the eyes of a child. As for "A Black Spot for Happiness," this is a story showing how humor helps to survive in the

most difficult conditions. With this work, Marcel Bakirov managed to create a collective portrait of his generation.

Conclusions

Taking into account the information presented in the studies under consideration, we have come to the following conclusions. Marcel Bakirov belongs to a galaxy of talented scholars who actively worked in the period from the second half of the 20th century to the first quarter of the 21st century; he is a person whose work has been highly appreciated by his contemporaries, students and colleagues. Thanks to their assessments, we can get an idea of his childhood, university years, his portrait as a university teacher, a scholar who is in constant search. All these facts allow us to form a collective portrait of an entire generation of the post-war era. As a result, we see a person who has gained fame, who has withstood the difficult trials of life with honor, and who has a strong opinion of his own.

References

1. Bakirov, M. Kh. (1972). *Zakonomernosti tyurkskogo i tatarskogo stikhoslozheniya v svete e`ksperimental`ny`kh issledovanii: dissertatsiya ... kandidata filologicheskix nauk: 10.00.00* [Turkic and Tatar Versification Regularities in the Light of Experimental Research: Ph.D. Thesis]. Kazan`, 306 p. (In Russian)
2. Bakirov, M. Kh. (1999). *Genezis i drevneishie formy` obshhetyurkskoi poe`zii: dissertatsiya ... doktora filologicheskix nauk: 10.01.02* [Genesis and Ancient Forms of Turkic Poetry: Doctoral Thesis]. Kazan`, 389 p. (In Russian)
3. Bakirov, M. Kh. (1999). *Shig``riyat dən`yasy`na səyaxət: Fol`klordan yazma shigy`r`gə kүchesh tarixy`nnan* [A Journey to the World of Poetry: A History of the Transition from Folklore to Written Poetry]. M. Bakirov. 240 p. Kazan, TGZhN. (In Russian)
4. Bakirov, M. Kh. (2001). *Shig``riyat bishege. Gomumtөrki poe`ziyaneң yaraluy` həm iң bory`ngy` formalary* [The Cradle of Poetry. The Creation and the Oldest Forms of Turkish Poetry]. 343 p. Kazan, Məgarif. (In Russian)
5. Bakirov, M. Kh. (2014). *Drevnetyurkskaya poe`ziya: nerazgadanny`e tajny` ustnogo i pis`mennogo poe`ticheskogo tvorchestva nashix predkov* [Ancient Turkic Poetry: The Unsolved Mysteries of the Oral and Written Poetic Creativity of Our Ancestors]. 389 p. Kazan`, Tatar. kn. izd-vo. (In Russian)
6. Yakhin, A., Bakirov, M. (1979). *Fol`klor zhanrlary`n sistema itep tiksherү təҗribəse: (Məzəklər, bəetlər)* [Experience of Systemic Research into Folklore Genres: (Jokes, Poems)]. 198 p. Kazan, Kazan un-ty` nəshr. (In Tatar)
7. Bakirov, M. Kh. (2007). *Kotly` bulsy`n tuegy`z!* [Happy Wedding Day!]. 189 p. Kazan, Sүz. (In Tatar)
8. Bakirov, M. Kh. (2008). *Tatar fol`klory`* [Tatar Folklore]. M. Kh. Bakirov. 359 p. Kazan, Məgarif. (In Tatar)
9. Bakirov, M. Kh. (2012). *Tatarskii fol`klor: monografiya* [Tatar Folklore: A Monograph]. 399 p. Kazan`, Ikhlas. (In Russian)
10. Bakirov, M. Kh. (2013). *Tatarskii fol`klor* [Tatar Folklore]. M. Bakirov. 400 p. Kazan`, Ikhlas. (In Russian)
11. Bakirov, M. Kh. (2018). *Tatarskii fol`klor* [Tatar Folklore]. 2-e izd., dop. 406 p. Kazan`. (In Russian)
12. Bakirov, M. Kh. (2019). *Prototyurki* [Proto-Turks]. Iznachal`naya prarodina, rannie plemena i yazy`k, istoriya i e`tnokul`tura. 462 p. Kazan`, Tatarskoe kn. izd-vo. (In Russian)
13. Bakirov, M. Kh. (2022). *Tainy` proiskhozhdeniya nashikh predkov* [Secrets of Our Ancestors' Origin]. 391 p. Kazan, Tatarskoe kn. izd-vo. (In Russian)
14. Shəripov, Ə. (2003). *Shundy`i tatar tyurkology` bar* [There Is Such a Tatar Turkologist]. Mədəni җomga. No. 12. (In Tatar)
15. Shəripov, Ə. (2008). *Olpat ostaz həm olug galim* [A Great Teacher and a Great Scholar]. Bakirov M. Kh. Shəkhes. Galim. Ostaz. Pp. 4–23. Kazan, Sүz. (In Tatar)
16. Җəүhərova, F. (2019). *Chy`n galimneң sүze kaly`r, эҗuelmasly`k e`ze kaly`r* [The True Scholar's Word Will Remain, His Indelible Mark Will Remain]. Bezneң miras. No. 2. (In Tatar)
17. Kharrasova, R. F. (2013). *Pioner-issledovatel` drevnetyurkskoj poe`zii: k 80-letiyu M. Kh. Bakirova* [Pioneer Researcher of Ancient Turkic Poetry: On the 80th Anniversary of M. Kh. Bakirov]. Vestnik TGGPU. No. 3 (33), pp. 346–348. (In Russian)
18. Galiullin, T. (2009). *Shig``ri эҗan ahəңe* [Poetry is the Soul of the Soul]. Kazan utlary`. No. 9. (In Tatar)
19. Dəүlətshin, G. (2019). *Prototyurki babalary`by`zga yul yaruchy` kitap* [Proto-Turks is the Book that Paves the Way to Our Ancestors]. Kazan utlary`. No. 7. (In Tatar)
20. Mukhametdinov, R. (2020). *"Sensatsionnaya kniga tatarskogo tyurkologa..."* ["A Sensational Book by a Tatar Turkologist..."]. Zvezda Povolzh`ya. No. 7. (In Russian)
21. Khəsənov, M. (2002). *"Bu kadər tirəngə berəүneң də үtep kergəne yuk ide əle"* ["No One Has Ever Penetrated This Deep"]. Miras zhurnaly`. No. 6. (In Tatar)
22. Sadriev, F. (2013). *Shig``riyat bishegen tibrətүche galim* [The Scholar Who Rocks the Cradle of Poetry]. Mədəni җomga, No. 49. (In Tatar)
23. Shəripov, Ə. (2009). *Ylemsez khəzinəbezgə laek khezmət* [Worthy Service to Our Immortal Treasure]. Mədəni җomga. 18 dekabr`. (In Tatar)

24. Tariel Azertyurk. (2019). *O vklade tatarskogo tyurkologa v orientalistiku* [On the Contribution of the Tatar Turkologist to Oriental Studies]. (Retsenziya na monografiyu professora M. Kh. Bakirova “Prototyurki: iznachal`naya prarodina, rannie plemena i yazy`k, istoriya i e`tnokul`tura”. Kazan`, 2019. 464 s.) Filologiya i kul`tura. Philology and culture. No. 4(66). P. 282–285 (In Russian)

25. Tagirov, I. (2022). *Novaya monografiya professora Marselya Bakirova* [A New Monograph by Prof. Marcel Bakirov]. Zvezda Povolzh`ya. No. 38. (In Russian)

26. Khuzin, F. (2023). *Bolgar, chuvash, tatarlarny`ң e`tnogenetik yzenchəleklərе* [Ethnogenetic Features of Bulgarians, Chuvash and Tatars] (Professor M.Bakirovny`ң “monografiyasen uky`ganda tugan fikerlər). Fənni Tatarstan. No. 1. P.164–172 (In Tatar)

27. Vəli, R. (2017). *Җy`lantau* [Zilantau]. Mədəni җomga. No. 19. (In Tatar)

28. Galiev, M. (2003). *Kəysər suy` əzləp* [A Little Bit of Lukewarm Water]. Mədəni җomga. No. 12. (In Tatar)

29. Sadriev, F. (2019). *Galimneң ike җiңye* [Two Victories of the Scholar]. Bezneң miras. No. 4. (In Tatar)

30. *Chy`n fol`klorchy` həm shig``riyat belgeche* (2014) [A True Folklorist and a Poet]. M. Bakirov belən R. Rakhman əңgəməse. Shəhri Kazan, aprel`. (In Tatar)

31. Bakirov, M. Kh. (2008). *Shəkhes. Galim. Ostaz* [A Person. A Scholar. A Teacher]. 80 p. Kazan, Sүz. (In Tatar)

32. Bakirov, M. Kh. (2023). *Meң də ber fiker* [A Thousand and One Thoughts]. 536 p. Kazan, Khalky`by`z mirasy` nəshriyaty`. (In Tatar)

33. Bakirov, M. (2023). *Kara taply` bəkhet (Biografiyam, tormy`sh həm khezmət yuly`m tury`nda bəyan)* [A Black Spot for Happiness (About my biography, life and career)]. Kazan utlary`. No. 11. P. 132–159. (In Tatar)

34. Bakirov, M. (2023). *Kara taply` bəkhet (Biografiyam, tormy`sh həm khezmət yuly`m tury`nda bəyan)* [A Black Spot for Happiness (About my biography, life and career)]. Kazan utlary`. No. 12. P. 127–149. (In Tatar)

35. Nigmatullina, Yu. G. (1983). *Metodologiya kompleksnogo izucheniya khudozhestvennogo tvorchestva* [Methodology for a Comprehensive Study of Artistic Creativity]. 104 p. Kazan`, izd-vo Kazan. un-ta. (In Russian)

36. Kogan, M. S. (1974). *Chelovecheskaya deyatel`nost`. Opy`t sistemnogo analiza* [Human Activity. Systemic Analysis Experience]. 328 p. Moscow, Politizdat. (In Russian)

37. Nigmatullina, Yu. G. (2004). *Sistemno-kompleksnoe issledovanie khudozhestvennogo tvorchestva: istoriya nauchnogo napravleniya v Kazanskom universitete* [Systemic and Comprehensive Study of Artistic Creativity: The History of the Scientific Trend at Kazan University]. 249 p. Kazan`, Fe`n. (In Russian)

38. *Zhertvy` politicheskogo terrora v SSSR* [Victims of Political Terror in the USSR]. URL: https://base.memo.ru/person/show/498556?ysclid=lnmvo78ssq752355983. (In Russian)

39. Gy`jləҗev, A. M. (2008). *Balta kem kuly`nda?* [In Whose Hands Is the Ax ?]. 320 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)

40. Bakirov, M. (2023). *Ychlek belən yrelgən tyrəlek* [Lust for Power and Vindictiveness]. Mədəni җomga. No. 7. 22 fevral. (In Tatar)

41. Bakirov, M. (2023). *Syurpriz həm yaңa sigeztomly`k* [Surprise and a New Eight Volume Edition]. Bezneң gəҗit. No.13. 5 aprel`. URL: https://beznen.ru/archive/zhan-avazy/070423/syurpriz-hm-yana-sigeztomlyk. (In Tatar)

42. Tukay, G. (1986). *Isemdə kalgannar* [What Remains in Memory]. Tukay G. Əsərlər. Tөz.: Gali Khalit, Rashat Gainanov, Lena Gainanova, Rəis Dautov. T. 5. Kazan, Tat. kit. nəshr. (In Tatar)

43. Bakirov, M. Kh. (2020). *Khan ky`zy`* [The Khan’s Daughter]. Kazan utlary`. No. 6, pp. 107–139. (In Tatar)

44. Khəbetdinova, M. M. (2020). “*Yz өleshem”* [My Part]. M. Bakirovny`ң “Xan ky`zy`” p`esasy`na retsenziya. M. M. Khəbetdinova. Kazan utlary`. No. 6, pp. 175–177. (In Tatar)

45. Bakirov, M. Kh. *Itek. Khikəya* [Boots. A Story]. Kazan utlary`. No. 8, pp. 98–104. (In Tatar)

46. *Rossiiskie fol`kloristy`: spravochnik* (1994) [Russian Folklorists: A Reference Book]. Tsentr traditsz. rus. kul`tury` “Preobrazhenskoe”, Arkh. “Fol`klor Rossii”; sost. L. V. Ry`bakova. 206 p. Moscow, Indrik. (In Russian)

МАРСЕЛЬ БАКИРОВНЫҢ ИҖАДИ ПОРТРЕТЫ АНЫҢ ШӘХСИ ИСТӘЛЕКЛӘРЕ КӨЗГЕСЕНДӘ ҺӘМ ЗАМАНДАШЛАР БӘЯЛӘВЕНДӘ

Гүлшаһ Йылмаз,
Афьон Коджатепе Университеты,
Turkey, 0300, Afyonkarahisar/Center,
gulsahyilmaz4048@gmail.com.

Фәнзиля Хәким кызы Җәүһәрова,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
zavgarova@inbox.ru.

Миләүшә Мөхәммәтҗан кызы Хәбетдинова,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 нче йорт,
mileuscha@mail.ru.

Мәкаләдә танылган фольклорчы, филология фәннәре докторы, профессор Марсель Хәернас улы Бакировның (1933) тормышына һәм эшчәнлегенә багышланган фәнни хезмәтләр даирәсе системага салына. Аның фәнни һәм иҗади эшчәнлеге төрле яклап ачыла. Тикшеренү биографик һәм мәдәни-тарихи ысул ярдәмендә алып барыла. Мәкаләдә галим турында хезмәтләр библиографиясе формалаштырылган.

Төп төшенчәләр: Татарлар, татар галимнәре, фольклористика, Марсель Бакиров, Казан университеты

Кереш

Хәзерге вакытта гуманитар фәннәр өлкәсендә кешенең шәхес буларак формалашуына, аның тарихи чынбарлыкта һәм җәмгыятьтә тоткан урынына зур игътибар бирелә. Мондый тикшеренүләрнең бер юнәлеше – галимнәрнең биографиясен өйрәнү. Галимнең шәхесе белән чор арасындагы бәйләнеш, кагыйдә буларак, шәхси тормышы вакыйгалары, ул вакыйгаларга дәлил рәвешендә бәяләнерлек чыганаклар аша билгеләнә, ә ул чыганаклар «үзенә» генә түгел, ә «башкаларга» да кагыла ала. Тарихның һәм үткәннең социомәдәни үлчәмнәрендә кешегә карата игътибар белән бергә бу чыганакларның әһәмияте дә арта.

Шәхси чыганаклар дигәндә, галим тормышының кайбер этапларына бәйле документлар, аның белән аралашканнарның, шул исәптән галимнәрнең дә, истәлек-хатирәләре була ала. Алар галим яшәгән чорның тарихи-мәдәни чынбарлыгы портретын сурәтләү мөмкинлеген бирәләр, шуның бәрабәренә кызыксыну уяталар. Мондый чыганакларны өйрәнү – шул чордагы фәнни даирәнең тарихи этапларын бәяләү чикләрен киңәйтә. Алар чор вәкилләренең тарихи вакыйгаларны кабул итүләрен, аларга бирелгән бәяләр палитрасын өйрәнүдә төп фактик дәлил буларак чыгыш ясыйлар, тикшеренүчеләргә башка чыганакларда булмаган кыйммәтле детальләр һәм чор үзенчәлекләрен билгеләү мөмкинлеге бирәләр. Бу документлардан алынган мәгълүмат фән кешесенең эчке дөньясын, фәнни максатларга ирешү юлындагы мотивларын күрергә, аңларга, аның тикшеренү лабораториясен, шулай ук башка социаль рольләрдә танылган галим образын формалаштырырга мөмкинлек бирә.

Тикшеренү материаллары һәм методлары

Әлеге тикшеренү эше танылган фольклорчы, тюрколог, әдәбият теориясе белгече, галим Марсель Хәернас улы Бакиров шәхесенә бәйле башкарыла. М.Х. Бакиров – XX гасырның икенче яртысыннан алып XXI гасырның беренче чирегенә кадәрге диярлек вакыт аралыгында хезмәт куйган талантлы фән эшлекләләре плеядасы вәкилләренең берсе. Алар – Татарстан Республикасы гуманитар фәннәренең үсешенә көчле импульс бирү белән беррәттән, төрки фәннәргә зур тәэсир ясаган галимнәр. М.Х. Бакиров 500 фәнни һәм әдәби – тәнкыйди басма мәкаләләр, шул исәптән 8

монография, уку һәм методик әсбаплар, фольклор җыентыклары авторы. Галимнең төп хезмәтләре шигырь теориясенә [1], [2], [3], [4], [5], татар фольклорына, [6], [7], [8], [9], [10], [11], төрки, шул исәптән татар теле тарихының тирән катламнарын өйрәнүгә багышланганнар [12], [13]. Татар фольклоры буенча рус телендә нәшер ителгән уку әсбаплары чит телле аудиториядә милли мәдәниятне алга сөрүгә ярдәм итә торган бердәнбер хезмәт дисәк тә, хата булмас.

Галим үзе дә, аның тикшеренү ысуллары, предметы да фәнни даирә өчен шактый кызыклы. Моны аның эшчәнлеге хакында абруйлы экспертлар тарафыннан әзерләнгән фәнни мәкаләләр дә раслый [14], [15], [16], [17], [18], [19], [20], [21], [22], [24], [25], [26]. Фольклорчы галимнең ачышлары киң катлам укучыларны да битараф калдырмаган (Кар.: [27]). Марсель Бакировның шәхесе, фәнни күзаллау киңлеге шәкертләре һәм танылган язучылар каләме белән дә ачылган [28], [29], [30]. Безнең бүгенге тикшеренүебездә төп урынны галимнең автобиографик рухта иҗат ителгән хезмәтләре алып тора. Алар шәхес турындагы мәгълүматларны, хезмәтләре библиографиясен системага салу мөмкинлеген бирә [31], [32]. Бу уңайдан без «Казан утлары» журналында «Кара таплы бәхет» исеме белән дөнья күргән автобиографик бәянны да атап китү дөрес булыр, дигән фикердә. [33], [34]

Әлеге тикшеренүләр биографик, мәдәни-тарихи ысуллар ярдәмендә башкарылды.

Фикер алышу

Әдәбият белгече Й. Г. Нигъмәтуллина фикеренчә, әгәр язучының иҗади шәхесен системалы караш яктылыгында бәяләсәк, ул «катлаулы, күп дәрәҗәле структурага ия» булып чыга. (Тулырак кар.: [35]) Бу структураны аңлау өчен башлангыч момент булып, шәхесне «персонификацияләнгән эшчәнлек» буларак күзаллау тора (Тулырак кар.: [36]). «Сәнгатькәрнең иҗади процессындагы активлыгы сыйфат ягыннан төрле дәрәҗәләрдә дөньяны тою һәм дөньяга караш дәрәҗәсендә күренә» [37, 74 б.].

Марсель Бакировка багышланган әдәби портретларны анализлаганда, галим-тюрколог һәм язучы турында сюжетка кертелгән тотрыклы мотивлар яки образ элементлары комплексын табарга мөмкин. Беренче чиратта, каләмдәшләре, якташлары тарафыннан иҗат ителгән әлеге әсәрләрдә укучы игътибарын нәрсә җәлеп итә соң? Безнеңчә, аңа хас көч, куәт, кодрәт, үҗәтлек, сәламәтлек, иман, түземлелек, сабырлык, мәхәббәт.

«Марсель Бакиров тынычланып, туктап кала торганнардан түгел. Бу шәхес кимендә 43 градуслы темперамент һәм туктаусыз ашкынулар белән яши», – дип яза аның турында якташы язучы Фоат Садриев [29].

«Марсель Хәернас улы – киң кырлы эшчәнлеге нәтиҗәсендә, профессор, филология фәннәре докторы, күренекле фән эшлеклесе, Россия Гуманитар Фәннәр академиясенең академигы, Россия Федерациясенең югары профессиональ белем бирү өлкәсенең мактаулы хезмәткәре дәрәҗәсенә лаек булган шәхесләрдән. Гомер юлларын татар әдәбияты, мәдәнияте, сәясәте өлкәләрендә хезмәт итүгә багышлаган күренекле милләттәшләребез арасында Марсель абыйның әдәбият белеме, шигырь төзелеше, татар фольклорына кагылышлы мавыктыргыч дәресләрен тыңлаганнар саны да берничә меңнән артадыр. Миңа калса, ул һәр шәкерте хәтерендә нәзакәтле юмор остасы, киң эрудицияле галим, һәркем белән дустанә мөнәсәбәт кора белүче татар агасы буларак сакланадыр», – дип яза аның турында хезмәттәше Фәнзилә Җәүһәрова. Шулай ук ул аның татар фольклорын, милли рухны саклауга зур үҗәтлек белән тотынып, мәдәният хезмәткәрләре өчен халкыбызның йола иҗатын саклауга юнәлтелгән дистәдән артык сценарийлар иҗат иткәнен дә билгели [16].

Танылган шагыйрь, прозаик Марсель Галиев та остазы турында: «Марсель Бакиров җайлы аралашучан, шаяртырга яратучан», – дип яза. [28].

Казан университеты профессоры Гомәр Саттар-Муллиле үзенең багышлау шигырендә хезмәттәшен болай сурәтли:

Беркем әйтмәс: «Марсель эш сөйми»,
Әйтеп булмый аңа карт диеп,
Инде җиткән, өйдә ят диеп.
Ул һәрчакта мәшгуль эш белән,
Папка, портфель тоткан, еш күрәм,
Дәрт-дәрман да әле җитәрлек,
Яшь ханымнарны гашыйк итәрлек. [32, 466 б.]

Гомәр Саттар-Муллиле Марсель Бакировның хезмәт сөючәнлегенә чын күңелдән соклана. Аның тормыш һәм иҗат юлын гөрләп янган учак белән чагыштыра:

Коллегабыз яши беләдер,
Яшьнәп, янып эшли бирәдер [32, 466 б.].

Гомәр Саттар-Муллиле фикеренчә, хезмәттәшенең иҗат агачы мул җимешләр бүләк иткән. Галим, Марсель Бакиров гасырлар тирәнлегендә формалашкан серләрне чишә ала, дип билгели.

Галимгә багышланган мәкаләләрнең тагын бер уртаклыгы – аның авыр тормыш юлы мотивы. Бала чактан бирле озатып килгән авырлыклар аша үтеп, М. Бакиров бай тормыш тәҗрибәсе туплый алган. «Кара таплы бәхет» автобиографик бәянында М.Х. Бакиров беренче тапкыр үзенең шәҗәрәсе белән уртаклаша: «Әтием Хәернас Бәхранур улы (1898 елгы) атасы ягыннан да, анасы ягыннан да – укымышлы нәселдән. Бәхранур бабамның әтисе Вәли, Вәлинең әтисе, миңа бишенче буын тиешле Һади бабам үз мәхәлләләрендә муллалык иткәннәр. Әтиемнең әнисе Хөсникамал әбием исә булачак мәгърифәтче мөгаллим һәм язучы Закир Һади укыган һәм «Яңа әсхабе кяһәф» хикәясендә тасвирланган Тымытык мәдрәсәсендә мөгаллимлек итүче мөдәрриснең кызы була. Бәхранур Вәлиевнең балалары (әтидән кала тагын ике ир һәм ике кыз туган) төпле белем алганнар, русча да укыганнар. Күрше-күлән һәм якын-тирәдә яшәүчеләр русча адрес, белешмә кебек текстларны шулардан яздырганнар. Кепка киеп, европачарак киенеп йөри башлаганлыктан, аларны «урыс Вәли» дип йөрткәннәр. Колхозлашу, күмәк хуҗалыклар төзелү дәверендә үзгәрешләргә сизгер гаилә башлыгы Бәхранур бабам электән төзетеп һәм юнәтелеп килгән каралты-курасын, хуҗалык байлыгын үз ирке белән дәүләткә тапшырган.

Әнием Фатыйма Әүбәкер (Әбүбәкердән кыскартып алынган) кызы (1900 елгы) урта хәлле гаиләдә туып үскән, дүрт кызлы һәм ике уллы ишле гаиләдә ул икенче булып дөньяга килгән. Әнкәй ягыннан мин 7 буын бабамны беләм. Нәсел башында торучы Исмәгыйль Мөслимов дигән иң ерак бабамның нәсел башы, борынгыдан килгән риваять буенча, Казаннан күчеп килгән нәселгә барып тоташкан, шунлыктан Исмәгыйльнең алты улы да (Якуб, Гани, Нәҗми, Кәрим, Җиһангир һәм Әүбәкер бабамның әтисе Әюп) үзләрен Казан кешеләре дип санаганнар. Бу гаилә башлыкларының күпсанлы оныклары һәм алардан тармакланган балаларының байтак өлеше хәзер дә үзебезнең районыбызда яши.

Әниемнең әнисе – әбием Фәрхиҗиһанның чыгышына килгәндә, тумышы белән ул Сарман районына керүче, Мөслимнән 25 чакрымда урнашкан Кәүҗәк авылыннан. Бабам белән әбием ипле гаилә корып, икесе дә яшьләре 90 нан артып киткәнче яшәделәр, 6 бала (4 кыз, 2 ул) тәрбияләп үстерделәр. Бабай өлкән яшендә дә гарәп, латин һәи кириллица графикасындагы текстларны шактый җиңел укучы, русчасын да ярыйсы гына сукалаучы укымышлы карт иде. Үзләренең микрорайонында яшертен генә муллалык вазифаларын башкару белән шөгыльләнсә дә, заман агышын аңлаган аксакал буларак, ул балаларын укытырга, аларга дөньяви белем бирергә омтылган. Шуңа күрә дә 1938 елда ук аның өлкән улы Хафаз абыйның кызыл дипломга Мәскәү университетының механика-математика факультетын тәмамлап чыгуына һәм төрле техникум, училищеларда директор булып эшләвенә, ә икенче улы Сәлах абыйның Актаныш һәм элекке Калинин районнарында милиция начальнигы һәм район башкарма комитеты рәисе вазифаларын башкаруына, ә кызлары Мәрьям белән Закирә апаларның – шәфкать туташы һәм врач, әниемнең укытучы булып китүенә гаҗәпләнергә кирәкми» [33, 133 б.].

Авыр тормыш юлы мотивына нисбәтле фикерләрне Марсель Галиевта да таба алабыз. Ул укытучысының елмаюы артында яшеренгән сагышка игътибар итә һәм: «Тирәндә ниндидер сагыш иңрәп кала иде сыман», – дип яза [28]. Алда әйткәнебезчә, бу җан ярасының сәбәбен галимнең биографиясеннән эзләргә кирәк: Марсель 4 яшендә әтисез калып, ятимлек ачысын татый. 1957 елга кадәр «халык дошманы улы» тамгасы белән яшәргә мәҗбүр була. «Хәтер китабы» мәгълүматларына караганда, аның әтисе, Вәлиев Хәернас Бәхранур улы, 1938 елның 13 ноябрендә кулга алына һәм «икмәк әзерләүгә каршы агитация» өчен хөкем ителә, аннары шул ук елның 28 декабрендә Алабуга төрмәсендә атып үтерелә [38].

Бу факт беренче тапкыр Аяз Гыйләҗевнең «Балта кем кулында?» (1988–1989) романында мәңгеләштерелә: «Югары авылдан утызынчы еллар башында ничә гаиләне туздырып ташладылар. Утыз җиденең ноябрендә мәктәп директоры Хәернасны юк иттеләр. Хәернас артыннан мәктәпкә педтехникум бетереп, эшкә кайткан ике яшь егет – Хәй белән Фәез юк булды. Авылның сөйкемле хәзрәте Юныс картны төн уртасында җылы түшәгеннән торгызып алып чыгып киттеләр дә шуннан «Алабуга төрмәсендә атканнар икән» дигән шомлы хәбәре генә кайтты. Сиксәнне ашкан бичара картның ни гаебе булды икән?!

«Хәернасны күп белгән өчен, яшь укытучыларны күп сөйләшкән өчен юк иттеләр», – дип гөман кылды куркынган халык һәм озак елларга телен тешләде» [38, 149–150 б.].

Бу фаҗигале факт шулай ук танылган галим-фольклорчының автобиографик повестенда да урын тапкан: «Әтидән мин 4 яшемдә калганмын... Тоталитар режим шартларында, нахак яла ягылып, әтиемнең кулга алынуы һәм «антисоветчик», «халык дошманы» дигән яман исем тагылып, 58 нче иң хәтәр маддә белән хөкем ителүе Зәй районының Югары Баграж авылында урта мәктәп директоры булып эшләгән чагында була» [32, 135 б.]. Марсель Бакиров үз повестенең сәнгать тукымасына әтисенең хаты текстын да кертә:

«Сөекле Фатыймам! Мин әллә исән кайта алам, әллә юк. Мине онытма, моңа кадәр булган тугрылыгыңны сакла. Мин синең гомерлек тормыш иптәшең, дүрт балаңның һәм тиздән туачак балабызның атасы. Үземне түгел, сине мин бик кызганам. Балаларымны бик җәллим, бик сагынам. Минем хакта борчылып, үзеңне бик бетермә. Нишлисең бит, бәла-каза кеше башыннан йөри. Тиз генә кайталмасам, Мөслимгә безнең өйгә кайтырсыз. Балаларга яхшы тәрбия бирергә һәм укытырга тырыш. Минем хакка шулай эшләвеңне телим, шулай булыр дип ышанам» [32, 135 б.].

Гаилә башлыгының төрмәдән җибәргән соңгы хәбәре повестька документальлек, чор сулышын, аның кырыслыгын тоярга мөмкинлек бирә. Нәтиҗәдә, автор бүгенге укучысы өчен шул заман атмосферасын тудыру эффектына ирешә.

Марсель Бакиров турындагы мәкаләләрдә галимнең рухи яктан ирекле шәхес булуы, килешмәгән очракларда җәмәгатьчелек фикеренә каршы тора алуы, үзсүзлеге шактый ассызыклана. Студент чагында ук Марсель Бакировның эксперименталь фонетик тикшеренүләр аша галим буларак танылган укытучысының татар шигърияте турындагы концепциясен кире кагу факты тарихы Казан дәүләт университеты легендасына әверелә: «Хатип Госман зур галим иде. Борынгы көнчыгыш әдәбиятын да, Европаныкын да яхшы белгән галим. Төрле классикларның шигырьләрен яттан сөйләп җибәрүе белән генә дә таң калдыра иде безне. Хәзерге әдәбияттан да яхшы хәбәрдар иде. Мин аның шәкерте булуым белән горурланам. Хатип ага әле яңа гына эшли башлаган чорда университетка кергән студентлар идек без. Укытучыбыз безгә татар шигыре төзелешен рус шигыре теориясенә таянып аңлатты. Басымнар тәртибе сакланган яки очраклы тәңгәл килгән строфаларга таянып, безнең шигырь дә силлабо-тоник төзелештә дип дәлилләргә тырышты. Мин үземнең чыгарылыш хезмәтемдә – диплом эшендә үк бу фикернең ялгыш булуын, татар шигыренең силлабикага, ягъни иҗекләрнең билгеле бер санда чиратлашуына нигезләнә торган ритмик системага корылганлыгын исбатлауны максат итеп куйдым. Бәхетемә, Зәет Мәҗитов белән Хәлиф Курбатов яклап чыктылар, шәкертеңнең карашы ышандыра, диделәр. Ә инде кандидатлык диссертациясе язганда, җитәкчем фикере белән килешмәү гаруз шигырь төзелешенә бәйле рәвештә килеп туды. Атеизм заманы, 37 елгы репрессияләрнең шаһиты булганга күрәдер инде, Хатип ага гарәп-фарсы гарузының төрки гарузы формалашуга йогынты ясаганлыгын танырга теләмәде һәм хәтта әлеге шигырь системасының исемен дә «ачык иҗек шигырь» дип, үзе тудырган термин белән генә атап йөртә иде. Гарәп, диденме, шунда ук ислам дине белән бәйле ассоциация туа бит. Күрәсең, шул өркеткәндер инде яки тайпылыш ясарга этәргәндер. Әмма Хатип аганың гаруз системасын үзләштерергә ярдәм иткән җирле алшартларны ачыклавы, ягъни күпмедер дәрәҗәдә уртак яки тәңгәл күренешләрнең төрки-татар поэзиясендә булуын ачуы, һичшиксез, җитди табыш һәм яңалык иде» [29].

Марсель Бакиров рус әдәбияты тарихчысы, фольклорчы А.Н. Веселовский белән дә бәхәскә керә. Татар галиме тарафыннан күренекле филолог А.Н. Веселовскийның киң таралган «хор синкретизмы», «йола хоры» теориясенә альтернатива-алмаш рәвешендә тәкъдим ителгән «миф-йола синкретизмы» дип аталган яңа реалистик концепциясе, һичшиксез, зур игътибарга һәм тирәнтен өйрәнүгә лаек.

Профессор Тәлгат Галиуллин: «М. Бакиров фәннилеккә зарар китермичә, вакыты белән сәясәтче-дипломат мантиясен киеп алса да, үз фикерен яклаганда, энәләрен тырпайтып куюдан да тартынып тормый», – дип, күзәтүләре белән уртаклаша. Ул моннан тыш, аның көнчыгышны өйрәнүче танылган галимә И. Стеблева белән бәхәскә керүен дә искә төшерә: «Озак еллар дәвамында борынгы төрки шигырен, бигрәк тә Орхон-Енисей ташъязмаларын бәяләүдә И. Стеблева фикере соңгы гыйльми сүз булып бәяләнә килде. М. Бакиров

исә җиңүчегә каршы мәйданга чыккан батыр кебек күренекле тюрколог белән бәхәскә керә, бу борынгы язмалардан шигырь эзләү, аның төзелеш системасын шигырь кануннарына нигезләнеп билгеләргә тырышу урынсыз, ритмик буыннар сизелгәләсә дә (әйтик, нәсердәге шикелле), алар чәчмә белән язылган ядкярләр дип исбатлый», – дигән юллар китерә. [17].

Т. Галиуллин галимнең эрудициясенә дә соклана һәм: «М. Бакировның галим буларак иң көчле ягы: күпләрнең теше үтми торган өлкә – шигырь теориясе, төрки-татар тезмә сәнгатенең килеп чыгу, яшәеш үзенчәлекләрен, метрикасын, строфикасын, рифма-ритм хасиятләренең кабатланмас билге-сыйфатларын ачыклау, шул ук вакытта фольклордан башлангыч алган сәнгати образлар, сурәтләү чараларын һәм иң борынгы тезмә жанрлар системасын тарихи поэтика һәм шигъри үсеш яссылыгында тикшерү, киләчәк перспективаны билгеләү. Инде үткән гасырның җитмешенче елларында ук ул, интуиция белән фаразга гына ышанмыйча, татар-төрки шигыренең төп кануннарын өйрәнүне төгәл фәннәрдәге шикелле үк, эксперименталь җирлектә алып барды.

1972 елда кандидатлык диссертациясенең нигезенә яткан «Эксперименталь тикшеренүләр яктылыгында төрки һәм татар шигырь төзелеше закончалыклары» исемле китабын бастырды. Бу эзләнүләрнең дәвамы буларак, «Фольклор жанрларын системалы итеп тикшерү тәҗрибәсе» (А. Яхин белән берлектә, 1981) [5] һәм «Шигърият дөньясына сәяхәт» (1999) [3] һәм әлегә тиешле бәясен алмаган капиталь һәм масштаблы фикерләве, офык киңлеге белән үтә кыю хезмәт «Шигърият бишеге. Гомумтөрки поэзиянең яралуы һәм иң борынгы формалары» (2001) [4] кебек китаплары нәшер ителделәр. Шул рәвешле ул татар шигыренең иң тирәндә, гасырлар түрендә яткан серләрен, чишмә башын эзләүгә гомерен биргән, бик күп тикшерүчеләр кылыч чәкештереп, уртак нәтиҗәгә килә алмаган проблемаларга нисбәтән үз карашын белдереп кенә калмыйча, фәнни табышмакны чишү юлларын да тәкъдим итә, аерым алганда, йола-мифларның поэзия бишеге булуларын исбатлап, татар шигыренең камилләшү, үсү чорында шактый катлаулы юл үтеп, интонацион-синтаксик системаны һәм силлабик ритмны иярләп, гарәп-фарсы телләре аша гаруз үлчәме кабул иткәнче үк, үзебездә «көчәйтелгән басымлы шигырь»нең мөстәкыйль юнәлеш алып, читтән кергән калыпны милли рух белән баетуын дәлилли», дип яза [17].

Марсель Бакиров татар фольклористикасында беренчеләрдән саналган бик саллы «Татар фольклоры» (2008 ел) исеме астында дәреслек тә иҗат иткән галим [7]. Фәнзилә Җәүһәрова фикеренчә, «югары белем бирү уку йотлары студентлары өчен иҗат ителгән ошбу әсбап, тиз арада рус теленә тәрҗемә ителеп, кабат басылды һәм бүгенге көндә ул Казан дәүләт консерваториясе, Казан мәдәният институты студентлары тарафыннан иң актив кулланыла торган уку әсбапларыннан исәпләнә» [15].

Марсель Бакировның каләмдәшләре һәм якташлары сурәтендә үзәк урынны хакыйкать сөюче, ялган диварын җимерүче кеше образы биләп тора: «Марсель Бакиров Уфада «Кызыл таң» гәзитендә эшләгәндә, шундый вакыйга була. Кайсыдыр районнан редакциягә бертуктаусыз хатлар ява башлый. Бер егетне үтергәннәр. Нахак бәла ягып, бөтенләй гаепсез берәүне суд хөкеменә тартканнар. Марсель Бакиров бу районга әллә ничә тапкыр барып кайта, таза хәлле бер төркем, гаепне бүтәннәр өстенә аударып, нык торалар, журналистка янау-кисәтү дә белдерәләр. Әмма Марсель Бакиров дөреслек юлында чигенүне белми. Республика прокурорларын, медицина белгечләрен кузгатып, мәрхүмнең мәетен кабердән казытып алдыра. Кабаттан тикшерүләр башлана һәм гаделлек сагына тәвәккәл-усаллык күрсәтеп, Марсель Бакиров җиңеп чыга: бер гаепсез егетне суд хөкеменнән йолып ала. Юаш, зәгыйфь татар журналистикасында моңарчы күрелмәгән вакыйга, тәвәккәллек үрнәге бит бу!» [27].

Галим олыгая башлагач та, көрәшче сыйфатларын югалтмый. Аның «Татар әдәбияты тарихы» дигән фундаменталь хезмәт концепциясе турындагы соңгы бәхәсен искә төшерү дә җитә [40], [41].

Марсель Бакировның якташлары аның физик көче, егәрлеге турында риваять итеп сөйләрлек вакыйгаларны язалар. Мәсәлән, Ф. Садриев якташы турындагы мәкаләсендә 85 яшьлек галимнең армрестлинг буенча Сабантуйда җиңүче булуы хакында сөйли [28].

Марсель Галиев үзенең очеркында галимне тормыш авырлыгын кичергән, Брежнев торгынлык чоры вәсвәсәләренә бирешмәгән кеше итеп күрсәтә: «Галим булу өчен кешегә нинди сыйфатлар кирәк, дисәләр, мин Марсель Бакировның эшләү һәм яшәү рәвешен күз

алдыма китерәм. Иң беренче сыйфаты, бәлки, үҗәтлектер. Башлаган эшеңне ахырынача алып барып чыгу үҗәтлеге. Тагын... Түзем-чыдам булу һәм фидакарьлек… Күз алдына китерүе дә кыен бит – дөньяда әллә нинди вакыйгалар бара, кешеләр бер-берсе белән ярышып, йортлар сала, машиналар ала, баю юлында шәһит китә, калка, бата язмышлар...

Ә монда, калын стеналар арасында, китапханәнең төп залында кадими китапларга текәлеп, тәүлекләр, айлар, еллар буена фән-белем аланыннан үзеңә нектар җыеп утыр инде! Дөньяның күп кенә рәхәтлекләреннән ваз кичеп, үзеңне «богаулап» фән әсирлегендә тоту – никадәр ихтыяр көче таләп итә торган фидакарьлек, үз-үзеңне аямау түгелмени!» [27].

Мәкалә авторлары укучылары игътибарын М. Бакировны авыр сынаулар сындыра алмавына, киресенчә рухы көче ныгуына юнәлтәләр. Бу, бер яктан, аның характерының ныклыгын, икенче яктан ата-баба мирасын өйрәтергә, якларга, коткарырга, милли мәдәниятнең казанышлары өчен горурлык хисләрен киләчәк буыннарга җиткерергә омтылуын аңлата. Марсель Бакировның гомумтөрки поэзиянең яралуын һәм иң борынгы формаларын өйрәнүгә багышланган монографиясе белән танышкач, академик Мансур Хәсәнов үзенең бәяләмәсендә галимнең эш нәтиҗәләре белән соклануын яшермичә: «Әмма моңарчы бу кадәр ерак заманнарга һәм тирәнгә, ягъни бабаларыбыз тудырган шигъри-поэтик иҗатның пратөрки дәверенә, яралгы-эмбрион хәлдәге чорына берәүнең дә игътибар иткәне һәм үтеп керә алганы юк иде әле. Чөнки борынгы язма ядкярләрнең конкрет иҗат ителү вакыты, гадәттә, фәнни тикшеренүләрнең хронологик кысаларын чикли, әлеге чикнең аръягына күп филологлар күз сала алмый», – дип яза [20].

2019 елда Татарстан китап нәшриятында Марсель Хәернас улы Бакировның «Прототюрки: изначальная прародина, ранние племена и язык, история и этнокультура» (2019) дигән фундаменталь хезмәте дөнья күргән иде [11]. Биредә ул күп көч куеп, үзе туплаган лексик-семантик һәм өлешчә этимологик чагыштырма сүзлек материалларына таянып үзен, иң борынгы түркләр һәм аларның телләре, фәндә хаклы рәвештә урын дәгъвалаган концепция авторлары карашынча, Алтайда түгел, бәлки Якын Көнчыгышта, ягъни Азия кыйтгасының көньяк-көнбатыш өлешендә формалаша башлаган дигән теория тарафдары буларак танытты. Әлеге хезмәтендә тюрколог галимебез түркләрнең этногенезы һәм борынгы этник тарихы ике зур этаптан торганлыгын ышандырырлык итеп дәлилле раслый алды. Шул исәптән Якын һәм Алгы Көнчыгышта узган башлангыч этапта түрк баба теленең һәм иң элгәреге түркләрнең үле яки борынгы этник төркемнәр катнашлыгында ничек яралганлыгын ачыклауга үзеннән зур өлеш кертте [25].

Узган ел Татарстан китап нәшриятында күренекле галимнең борынгы бабаларыбызның килеп чыгышын тел күрсәткечләре яссылыгында тикшерүгә багышланган тагын бер саллы китабы басылып чыкты: «Тайны происхождения наших предков. Историко-лингвистическое исследование» [12]. Бу хезмәткә бәйле җитди фикерне танылган археолог, академик Ф. Хуҗин әйтте. Ул: «Профессор М. Бакировның ачышлары төрки халыклар анаватанын, алда әйтелгәнчә, Алтай-Саян җирләре белән бәйләүче, шулай ук чуваш теленә хас *р*-сөйләше, имеш, иң борынгы төрки телләрдә үк барлыкка килгән, *з*-сөйләше исә баштарак чорларда, гомумән, булмаган дип инанучы тюркологларның фаразга корылган карашларын нык какшата һәм кискен кире кага. Әлеге монографиядә төрки этногенезының Якын Көнчыгышка мөнәсәбәтле башлангыч чорын з-телле прототөркиләр белән, ә *р*-тел сөйләше барлыкккa килгән урынны Каспий-Арал (Туран) төбәге белән бәйләп аңлатуны һәм дә моны үзе туплаган лексик-семантик чагыштырма сүзлек материаллары һәм үзе аерып чыгарган тотрыклы «милли»-этник сыйфатларга нигезләп исбатлауны мин олуг галимебезнең иң зур ачышы-казанышы дип саныйм», – дип язып чыкты [25].

Галимнең меңгә якын иң борынгы лексик берәмлекләрне эченә алган чагыштырмалы сүзлеге генә түгел, ә аерым сүзләрнең, шул исәптән ономастик тәңгәллекләрнең килеп чыгышына, генетик яки элемтә-контактка нигезләнгән охшашлык-уртаклыкларга мөнәсәбәтле тикшеренүләре дә җитди игътибарга лаек [24], [25].

Академик Ф. Хуҗин: «Галимнең «Кыйсса-и Йосыф» поэмасының Урта Азиядә түгел, ә үзебезнең болгар-татар җирлегендә иҗат ителгәнлеген исбатлауга багышланган фәнни эзләнүләре, күзәтүләре – укучы игътибарын нык җәлеп итә торган үзе бер дөнья!» – дигән нәтиҗә дә ясый [25].

Соңгы елларда күренекле галим үзен язучылык өлкәсендә сынап карый. «Хан кызы»

– танылган фольклорчы, әдәбият белгече М. Бакировның беренче пьесасы [43]. М. Хәбетдинова фикеренчә, «пьеса «җырлый торган драма»ның якты үрнәге булып тора, анда, мелодрамага хас булганча, «коткаручы» газап чигүче җанны әсирлектән азат итә. «Хан кызы» мелодрамасын интриганың тармакланган системасы, конфликтлар төзүдәге осталык, персонажларның «сүзләр уенына корылган» үткен әңгәмәләре аерып тора. Шул ук вакытта әсәрдә халыкчан юмор да җитәрлек. Пьесаның күркәм сыйфатларыннан берсе – аның саф татар телендә язылуы. Мондый җанлы татар сөйләменә корылган замана әсәрләре – бүгенге көндә гаять сирәк күренеш» [44].

Соңгы елларда М.Х. Бакиров үзен проза әсәрләре авторы буларак та таныта башлады. Аның «Итек» (хикәя) [45], «Кара таплы бәхет» (бәян) [32], [33] кебек әсәрләре язучы Габдулла Тукай («Исемдә калганнар») [42] иҗатына барып тоташкан татар әдәби традициясен дәвам итү үрнәге булып торалар. Марсель Бакировның истәлекләре Бөек Ватан сугышы чоры һәм сугыштан соңгы еллар тормышы көндәлеге ролен уйный. Илгә килгән фаҗига бала күзлегеннән оста итеп сурәтләнгән. «Кара таплы бәхет»кә килсәк, ул – юморның иң авыр шартларда яшәргә ярдәм итүен күрсәткән бәян. Марсель Бакиров бу әсәре белән үз буынының коллектив портретын тудыруга ирешә.

Нәтиҗә

Югарыдагы тикшеренүләребезгә таянып, түбәндәге нәтиҗәләргә килдек.

XX гасырның икенче яртысыннан алып – XXI гасырның беренче чирегенә кадәрге диярлек вакыт аралыгында хезмәт куйган талантлы фән эшлеклеләре плеядасы вәкилләренең берсе булган Марсель Бакиров – замандашлары, укучылары, каләмдәшләре, хезмәттәшләре тарафыннан шактый бәяләнгән шәхес. Әлеге бәяләмәләр шәхеснең бала чагы, студент чоры, югары уку йорты укытучысы, туктаусыз эзләнүче галим кебек портретларын тудырган чыганаклар буларак бәяләнә алалар. Шулар бәрабәренә бер гасырлык дәвердә яшәгән буынның коллектив портретын да сурәтләргә мөмкинлек тудырыла. Алар аркылы авыр тормыш сынаулары аша үткән, тотрыклы үз фикере булган, үҗәт олпат шәхес образын күрә алабыз.

Әдәбият

1. *Бакиров М. Х.* Закономерности тюркского и татарского стихосложения в свете экспериментальных исследований: дис. ... канд. филол. наук: 10.00.00. Казань, 1972. 306 с.
2. *Бакиров М. Х* Генезис и древнейшие формы общетюркской поэзии : дис. ... докт. филол. наук: 10.01.02. Казань, 1999. 389 с.
3. *Бакиров М. Х.* Шигърият дөньясына сәяхәт: Фольклордан язма шигырьгә күчеш тарихыннан / М. Бакиров. Казан: ТГЖН, 1999. 240 б.
4. *Бакиров М.Х.* Шигърият бишеге. Гомумтөрки поэзиянең яралуы һәм иң борынгы формалары. Казан: Мәгариф, 2001. 343 б.
5. *Бакиров М. Х.* Древнетюркская поэзия: неразгаданные тайны устного и письменного поэтического творчества наших предков Казань: Татар. кн. изд-во, 2014. 389 с.
6. *Яхин А., Бакиров М.* Фольклор жанрларын система итеп тикшерү тәҗрибәсе: (Мәзәкләр, бәетләр). Казан: Казан ун-ты нәшр., 1979. 198 с.
7. *Бакиров М. Х.* Котлы булсын туегыз! Казан: Сүз, 2007. 189 б.
8. *Бакиров М. Х.* Татар фольклоры / М. Х. Бакиров. Казан: Мәгариф, 2008. 359 б.
9. *Бакиров М. Х.* Татарский фольклор: монография. Казань: Ихлас, 2012. 399 с.
10. *Бакиров М. Х.* Татарский фольклор / М. Бакиров. Казань: Ихлас, 2013. 400 с.
11. *Бакиров М. Х.* Татарский фольклор. 2-е изд., доп. Казань: 2018. 406 с.
12. *Бакиров М. Х.* Прототюрки [Текст]: изначальная прародина, ранние племена и язык, история и этнокультура: Казань: Татарское кн. изд-во, 2019. 462 с.
13. *Бакиров М. Х.* Тайны происхождения наших предков: Казань: Татарское кн. изд-во, 2022. 391 с.
14. *Шәрипов Ә.* Шундый татар тюркологы бар // Мәдәни җомга. 2003. №12
15. *Шәрипов Ә.* Олпат остаз һәм олуг галим // М. Х. Бакиров Шәхес. Галим. Остаз. Казан: Сүз, 2008. 4–23 б.
16. *Җәүһәрова Ф.* Чын галимнең сүзе калыр, җуелмаслык эзе калыр // Безнең мирас. 2019. № 2.
17. *Харрасова Р. Ф.* Пионер-исследователь древнетюркской поэзии: к 80-летию М. Х. Бакирова // Вестник ТГГПУ, 2013. № 3 (33). С. 346–348.
18. *Галиуллин Т.* Шигъри җан аһәңе // Казан утлары. 2009. № 9.
19. *Дәүләтшин Г.* Прототюрки бабаларыбызга юл яручы китап // Казан утлары, 2019 ел. № 7.
20. *Мухаметдинов Р.* «Сенсационная книга татарского тюрколога...» // Звезда Поволжья. 2020. № 7.
21. *Хәсәнов М.* «Бу кадәр тирәнгә берәүнең дә үтеп кергәне юк иде әле» // Мирас журналы. 2002 ел. № 6.
22. *Садриев Ф.* Шигърият бишеген тибрәтүче галим // Мәдәни җомга. 2013. № 49.
23. *Шәрипов Ә.* Үлемсез хәзинәбезгә лаек хезмәт // Мәдәни җомга. 2009. 18 декабрь.
24. *Тариел Азертюрк* О вкладе татарского тюрколога в ориенталистику (Рецензия на моногра-

фию профессора М. Х. Бакирова «Прототюрки: изначальная прародина, ранние племена и язык, история и этнокультура». Казань, 2019. 464 с.) // Филология и культура. Philology and culture. 2021. № 4 (66). С. 282–285.

25. *Тагиров И.* Новая монография профессора Марселя Бакирова // Звезда Поволжья. 2022. № 38.

26. *Хузин Ф.* Болгар, чуваш, татарларның этногенетик үзенчәлекләре (Профессор М.Бакировның «монографиясен укыганда туган фикерләр) // Фәнни Татарстан. 2023. № 1. С. 164–172

27. *Вәли Р.* Җылантау // Мәдәни җомга. 2017 ел. №19.

28. *Галиев М.* Кәүсәр суы эзләп // Мәдәни җомга. 2003. №12.

29. *Садриев Ф.* Галимнең ике җиңүе // Безнең мирас. 2019. №4.

30. Чын фольклорчы һәм шигърият белгече / М. Бакиров белән Р. Рахман әңгәмәсе // Шәһри Казан. 2014. апрель.

31. *Бакиров М. Х.* Шәхес. Галим. Остаз. Казан: Сүз, 2008. 80 б.

32. *Бакиров М. Х.* Мең дә бер фикер. Казан: Халкыбыз мирасы нәшрияты, 2023. 536 б.

33. *Бакиров М.* Кара таплы бәхет (Биографиям, тормыш һәм хезмәт юлым турында бәян) // Казан утлары. 2023. № 11. 132–159 б.

34. *Бакиров М.* Кара таплы бәхет (Биографиям, тормыш һәм хезмәт юлым турында бәян) // Казан утлары. 2023. № 12. 127–149 б.

35. *Нигматуллина Ю. Г.* Методология комплексного изучения художественного творчества. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1983. 104 с.

36. *Коган М. С.* Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. М.: Политиздат, 1974. 328 с.

37. *Нигматуллина Ю. Г.* Системно-комплексное исследование художественного творчества: история научного направления в Казанском университете. Казань: Фэн, 2004. 249 с.

38. Жертвы политического террора в СССР. URL: https://base.memo.ru/person/show/498556?ysclid=lnmvo78ssq752355983 (мөрәҗәгать итү вакыты: 09.10.23).

39. *Гыйләҗев А. М.* Балта кем кулында? Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. 320 б.

40. *Бакиров М.* Үчлек белән үрелгән түрәлек // Мәдәни җомга. 2023. №7. 22 февраль.

41. *Бакиров М.* Сюрприз һәм яңа сигезтомлык // Безнең гәҗит. 2023. №13. 5 апрель. URL: https://beznen.ru/archive/zhan-avazy/070423/syurpriz-hm-yana-sigeztomlyk (мөрәҗәгать итү вакыты: 09.10.23).

42. *Тукай Г. Исемдә калганнар // Тукай Г.* Әсәрләр / төз.: Гали Халит, Рашат Гайнанов, Лена Гайнанова, Рәис Даутов. Казан: Тат. кит. нәшр., 1986. Т. 5.

43. *Бакиров М. Х.* Хан кызы // Казан утлары. 2020. № 6. Б. 107–139.

44. *Хәбетдинова М. М.* «Үз өлешем« / М. Бакировның «Хан кызы» пьесасына рецензия / М. М. Хәбетдинова // Казан утлары. 2020. №6. Б. 175–177.

45. *Бакиров М. Х.* Итек. Хикәя // Казан утлары. № 8. Б. 98–104.

46. Российские фольклористы: справочник / Центр традиц. рус. культуры «Преображенское», Арх. «Фольклор России»; [сост. Л. В. Рыбакова]. Москва: Индрик, 1994. 206 с.

ТВОРЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ФОЛЬКЛОРИСТА МАРСЕЛЯ БАКИРОВА В ЗЕРКАЛЕ ЕГО ЛИЧНЫХ ВОСПОМИНАНИЙ И В ОЦЕНКЕ СОВРЕМЕННИКОВ

Гюлшах Йылмаз,
Университет Афьон Коджатепе,
Turkey, 0300, Afyonkarahisar/Center,
gulsahyilmaz4048@gmail.com.

Фанзиля Хакимовна Завгарова,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
zavgarova@inbox.ru.

Милеуша Мухаметзяновна Хабутдинова,
Казанский федеральный университет,
Россия, 420008, г. Казань, ул. Кремлевская, д. 18,
mileuscha@mail.ru.

В статье систематизирован круг научных статей, посвященнных жизни и деятельности известного фольклориста, доктора филологических наук, профессора Марселя Хаернасовича Бакирова (род. 1933). Раскрыты разные грани его научной и творческой деятельности. Исследование велось с помощью биографического и культурно-исторического методов. В статье сформирована библиография работ об ученом.

Ключевые слова: татары, татарские ученые, фольклористика, Марсель Бакиров, Казанский университет